

Το παρόν έντυπο συγχρηματοδοτήθηκε από την Ε.Ε. (ΕΓΤΠΕ-Π) και το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων

ΑΚΟΜΜ - Ψηλορείτης Αναπτυξιακή Α.Ε. Ο.Τ.Α.
Ανώγεια, 74051, Ρέθυμνο Τηλ.: 2834031402, Φαξ: 2831031058
<http://www.psiloritis.net.gr>, e-mail: leader@psiloritis.net.gr

ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ - ΚΡΗΤΗ

Η χλωρίδα

Η ζωή έχει την τάση να εξαπλώνεται χωρίς να εμποδίζεται από βουνά, φαράγγια, ρεματιές ή ακόμα και θάλασσα. Οι ιδιαιτερότητες του ανάγλυφου και των πετρωμάτων του Ψηλορείτη δεν δημιούργησαν εμπόδια στην ανάπτυξη της βλάστησης. Διαμόρφωσαν όμως

ιδιαίτερες εδαφικές, μικροκλιματικές, περιβαλλοντικές συνθήκες που επέτρεψαν σε διάφορα είδη να φτιάξουν ξεχωριστές μορφές και χαρακτηριστικά, που αντανακλούν τις ιδιαιτερότητες του βουνού. Έτσι, κάθε τόπος έχει αφήσει την ταυτότητά του πάνω στη χλωρίδα.

Στους θεόρατους γκρεμούς και βράχους των φαραγγιών υπάρχει ο σημαντικότερος ίσως πλούτος. Στο φαράγγι του Γάφαρη στο δάσος του Ρούβα, εκτός από Πρίνους, μπορεί να δει κανείς τεράστια κυπαρίσσια (*Cupressus sempervirens*) και λιοπρίνια (*Phillyrea latifolia*), ενώ την άνοιξη και αρχές καλοκαιριού, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν πολλά ενδημικά φυτά (ζουν μόνο στην Κρήτη!), όπως το κρητικό άρον (*Arum creticum*), το κρητικό κυκλάμινο (*Cyclamen creticum*) και δύο σπάνιες και ενδημικές ορχιδέες, το κρητικό κεφαλάνθηρο (*Cephalanthera cuculata*) και το λυπτητέρο (*Epiractis cretica*) που αξίζει όλοι να τα προστατεύουμε. Στα πιο δύσβατα φαράγγια των Βοριζίων και των Καμαρών μπορεί να θαυμάσει κανείς υπέροχα χασμό-

φυτά, (φυτά που φυτρώνουν σε κάθετα βράχια) αρκετά από τα οποία είναι ενδημικά της Κρήτης, όπως η πετρομαρούλα, (*Petromarula pinnata*), το υπέρικο του Δία, (*Hypericum jovis*) και το φυτόσύμβολο της Κρήτης ο δίκταμος (*Origanum dictamnus*). Το φαράγγι της Πατσού μπορεί να είναι μικρό παρουσιάζει όμως μεγάλο βοτανικό ενδιαφέρον. Εδώ μπορεί να δει κανείς από γιγάντια πλατάνια (*Platanus orientalis*) μέχρι μικροσκοπικές σολένωψις (*Solenopsis minuta*) και από αζίλακες (*Quercus ilex*) μέχρι

ενδημικά βερμπάσκο (*Verbascum arcturus*). Όμως και στα φαράγγια του Μαλεβυζίου όπως το Γωνιανό ο επισκέπτης μπορεί να ανακαλύψει ένα βοτανικό πλούτο. Ο επισκέπτης μπορεί να μαζέψει ρίγανη (*Origanum onites*) και να θαυμάσει τις σταιχελίνες (*Stachys petiolata*), τις κενταύριες (*Centaurea argentea*) και το ενδημικό πλουμί (*Ebenus cretica*), όπως και τα φθινοπωρινά κυκλάμινα (*Cyclamen graecum*). Τα φαράγγια Μούσσαι και εκείνο που οριοθετείται από

τους Αβδανίτες, Δαμαβόλου και Άγιος Σίλλας παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Τα οροπέδια είναι επίσης περιοχές με ιδιαίτερη βλάστηση και μοναδικά είδη. Όμως οι ανθρώπινες δραστηριότητες έχουν περιορίσει σημαντικά τον πλούτο της περιοχής. Κάποια φυτά εξαπλώνονται εντυπωσιακά όπως η ενδημική κόκκινη τουλίπα (*Tulipa doerfleri*) στο Οροπέδιο Ιούς Κάμποι στο Αμάρι, ή νευρίδα (*Polygonum idaeum*), ένα έρπων ενδημικό φυτό της Κρήτης που εξαπλώνεται σα χαλί σε όλο το οροπέδιο της Νίδας, μαζί με κρόκους (*Crocus oreocreticus*).

Στα μικρότερα οροπέδια γύρω από το Σκίνακα φυτρώνει το σπανιότερο φυτό της Κρήτης και ένα από τα τέσσερα ενδημικά γένη της Ελλάδας η χορστρίσεα (*Horstrissea dolinicola*) που κινδυνεύει με εξαφάνιση λόγω της βόσκησης.

Η γεωλογική και κλιματική ποικιλομορφία του βουνού, αντικατοπτρίζεται στους διάφορους τύπους βλάστησης. Οι δενδρώδεις μορφές βλάστησης, σχηματίζουν άλλοτε μικρές συστάδες και άλλοτε εκτεταμένα δάση σε πλαγιές, ρεματίες και μικρά οροπέδια.

Στο Δήμο Ρούβα βρίσκεται ένα από τα μεγαλύτερα δάση της Κρήτης το δάσος του Ρούβα. Τα δέντρα που θα συναντήσει ο επισκέπτης είναι οι γιγαντόσωμοι πρίνοι (*Quercus coccifera*) και ανάμεσά τους τα φυλλοβόλα σφεντάμια (*Acer sempervirens*). Εδώ βρίσκεται και ένας από τους λίγους βιότοπους του μοναδικού ενδημικού δένδρου της Κρήτης, της αμπελισιάς (*Zelkova abelicea*) η οποία, λόγω της σπανιότητάς της, αναφέρεται συχνά και ως «Ανέγνωρο

δέντρο» και γι' αυτό και προστατεύεται. Ένα μικρότερο αλλά εξίσου εντυπωσιακό πρινοδάσος βρίσκεται στο Βρωμονερό του Κρουσώνα. Αραιότερα δάση με εντυπωσιακά κυπαρίσσια και τραχεία πεύκη (*Pinus brutia*) υπάρχουν κυρίως στις νότιες παρυφές του βουνού, ενώ η φυλλοβολές βελανιδιές (*Quercus rubescens*) είναι παρούσες σε όλο τον ορεινό όγκο είτε μεμονωμένες, είτε σε

μικρές ή μεγάλες συστάδες όπως αυτές κοντά στο χωριό Μαργαρίτες και στα Βρουλίδια των Ανωγείων.

Πολύ εντυπωσιακά δέντρα είναι οι τρικοκιές (*Crataegus monogyna*) και οι αγριαχλαδιές (*Pyrus spinosa*) ιδιαίτερα όταν καρποφορούν, σπάζοντας την μονοτονία των οροφρυγάνων. Αξιόλογα είναι το Δάσος του Μέσα Μυλοποτάμου και στο Πρινοδάσος στην Κάλυβο. Σε σχέση με τα δάση, τα υποτιμημένα φρύγανα (χαμηλοί θαμνότο-

ποι) έχουν σαφώς μεγαλύτερη βιοποικιλότητα.

Την άνοιξη και το καλοκαίρι, οι χαμηλές πλαγιές του Ψηλορείτη γεμίζουν από χρώματα και αρώματα. Ασπάλαθοι (*Calicotome villosa*), ακινοπόδια (*Genista acanthoclada*), Θρύμπες (*Satureja thymbra*), θυμάρια (*Coridothymus capitatus*), φασκομηλιές (*Salvia fruticosa*), υπέρικα (*Hypericum empetrifolium*), αστοιβίδες, (*Sarcopoterium spinosum*), φλώμοι (*Euphorbia dendroides*) χρησιμοποιούν κάθε μέσο για να επιβιώσουν και να διαιωνιστούν. Αγκάθια για προστασία από τα ζώα, χνούδια και αλλαγή του φυλλώματος για προστασία από αιφυδάτωση. Δυνατά αρώματα για προσέλκυση εντόμων ή απώθηση εχθρών. Ανάμεσά τους, πολλά γεώφυτα ξεπροβάλουν από

τους βιολβούς ή τους κονδύλους τους όλο το χρόνο. Ασφόδελοι (*Asphodelus aestivus*), κυκλάμινα (*Cyclamen creticum*), ορέαστρα (*Sternbergia sicula*), τουλίπες, (*Tulipa saxatilis*), δρακοντιές (*Dracunculus vulgaris*) και μια απίστευτη ποικιλία από ορχιδέες (*Orchis sp., Ophrys sp.*).

Σε μεγαλύτερα υψόμετρα η σύνθεση των φυσγάνων αλλάζει. Οι θάμνοι κυρίως λόγω ανέμων και χιονιού είναι πιο χαμηλοί και μαξιλαρόμορφοι, και λόγω βόσκησης ιδιαίτερα αγκαθωτοί. Εδώ επικρατούν οι γαλαστοιβίδες (*Euphorbia acanthothamnos*), οι αστράγαλοι (*Astragalus angustifolius*), οι κεντούκλες (*Astracantha cretica*), οι λουτσιές (*Berberis cretica*), οι ακανθολίμονες (*Acantholimon androsaceum*), ενώ προστατευμένα κάτω από τα αγκάθια τους είναι οι χιονοδόξες, (*Prospero autumnale*), τα κολχικά (*Colchicum cretense*) και οι κρόκοι (*Crocus oreocreticus*). Μεγαλύτεροι από τα φρύγανα και κατά κανόνα αειθαλείς είναι οι θάμνοι που συνιστούν την μακρία βλάστηση. Χαρουπιές (*Ceratonia siliqua*), αγριελιές (*Olea*

europhaea ssp. oleaster), σκίνοι (*Pistacia lentiscus*), θαμνοκυπάρισσα (*Juniperus phoenicea*), δάφνες (*Laurus nobilis*), Κουμαριές (*Arbutus* ssp.) που αντιστέκονται στην ξηρασία του Κρητικού καλοκαιριού έχοντας κατά κανόνα σκληρά δερματώδη φύλλα, και βαθιές ρίζες. Μπορεί κανείς να τα δει παντού είτε σαν μεμονωμένα δένδρα, είτε σαν μεγάλες αδιάβατες συστάδες θάμνων, όπως αυτές που δημιουργούν τα ρεϊκιά (*Erica manipuliflora*) και οι κουμαριές στις βόρειες πλαγιές του Κουλούκωνα.

Η πανίδα

Ο γεωλογικός πλούτος του Ψηλορείτη, η έντονη γεωμορφολογία και η ποικιλία των πετρωμάτων του, δεν μπορεί παρά να αντικατοπτρίζονται, πέρα από τα φυτά και σε μια απίστευτη ποικιλία ζώων. Τα μεγάλα υψόμετρα, τα δεκάδες σπήλαια και βάραθρα, τα μικρά και μεγάλα οροπέδια και τ' αναρίθμητα φαράγγια, οδηγούν σε μια απέραντη ποικιλία βιοτόπων, πολλές φορές με μοναδικές μικρο-κλιματικές συνθήκες. Εκατοντάδες μικρά και μεγάλα πουλιά βρί-

σκουν εδώ τόπους για φώλιασμα, περιοχές για κυνήγι, θέσεις για ξεκούραση απ' την καταπόνηση της μετανάστευσης ή μέρη για να κρυφτούν και να ζευγαρώσουν. Εδώ κυνηγά και επιβιώνει ένας από τους ελάχιστους εναπομείναντες πληθυσμούς του κρητικού αγριόγατου (*Felis silvestris creticus*), το ζώο-φάντασμα για τους ερευνητές της άγριας ζωής στην Κρήτη. Στα σπλάχνα του Ψηλορείτη ζουν για χιλιάδες χρόνια και συνεχίζουν να εξελίσσονται βουβά (και τυφλά!) εκατοντάδες μικροσκοπικά ζωύφια, σκαθάρια,

σαλιγκαράκια, σαρανταποδαρούσες και ισόποδα... Όλα τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την απομόνωση ολόκληρου του νησιού της Κρήτης, καθιστούν τον ορεινό αυτόν όγκο ένα από τα σπουδαιότερα “σημεία” υψηλής βιοποικιλότητας και ενδημισμού (biodiversity “hot spot”) στην Ελλάδα και οδήγησαν την περασμένη πενταετία στην ένταξή του στο Δίκτυο NATURA.

Ο Ψηλορείτης είναι ο πρώτος από τους κρητικούς ορεινούς όγκους που ο περιηγητής του νησιού θα σταθεί για να δει από κοντά τον περίφημο “κοκκαλά” ή γυπαετό (*Gypaetus barbatus*), ένα από τα μεγαλύτερα και θεαματικότερα αρπακτικά πουλιά της Ευρώπης. Ο κρητικός πληθυσμός του πουλιού αυτού, είναι ίσως ο τελευταίος βιώσιμος σ' ολόκληρα τα Βαλκάνια, έπειτα από ένα ιστορικό πρωτοφανούς εξαφάνισης στην υπόλοιπη Ελλάδα. Πράγματι, μέχρι τις αρχές του αιώνα, ο γυπαετός ήταν αρκετά κοινός σε όλα τα βουνά της ηπειρωτικής Ελλάδας και την Κρήτη αλλά και σε ορισμένα μεγαλύτερα νησιά, όπως η Ρόδος. Στη δεκαετία του 1980, ο ελληνικός πληθυσμός αριθμούσε τουλάχιστον 35 ζευγάρια, 12 απ' τα οποία στην Κρήτη και τα υπόλοιπα διάσπαρτα στους ορεινούς όγκους της Στερεάς Ελλάδας, τον Όλυμπο και την Τύμφη. Μέσα στα τελευταία 15 χρόνια όμως, η χρήση δηλητηρίων στην ύπαιθρο σε σχέση με αρκετές ακόμη αιτίες που σχετίζονται με την “ανάπτυξη” των ορεινών περιοχών, οδήγησαν το πουλί σε αφανισμό από την ηπειρωτι-

κή Ελλάδα, ενώ φαίνεται πως στο τελευταίο του καταφύγιο, την Κρήτη, υπέστη οριακή μείωση των πληθυσμών του (περισσότερο από 70%). Σήμερα, ελάχιστα ακόμη άτομα πετούν στις πλαγιές του Ψηλορείτη και των υπολοίπων μεγάλων κρητικών ορεινών όγκων και χωρίς τα ειδικά μέτρα προστασίας που λαμβάνονται τα τελευταία χρόνια, το πουλί θα είχε προ πολλού εξαφανιστεί και από το νησί. Αν όμως ο γυπαετός εντυπωσιάζει με το “ακριβοθώρητό” του, τα όρνια (*Gyps fulvus*) του Ψηλορείτη αφήνουν άφωνο τον περιπατητή των βουνών με το μεγαλόπρεπο “ομαδικό” τους πέταγμα. Δεν είναι σπάνιο, σε κάποια στάση για ξεκούραση, στρέφοντας το μάτι της παρακεί κορφές, πενήντα ή κι εκατό πελώριες σκιές να γεμίσουν βλέμμα του! Τα όρνια, σε αντίθεση με τον “μοναχισμό” του γυπαετού, είναι πουλιά “κοπαδιάρικα”, δημιουργούν μεγάλες αποκίες και φωλιάζουν σε απόκρημνες βραχοσκεπές και “πατάρια”, πάντα κόντρα στους αέρηδες που χρησιμοποιούν για ν' ανέβουν φηλά και ν' αναζητήσουν κουφάρια. Τρέφονται αποκλειστικά με

νεκρά ζώα και μάλιστα αρκετές μέρες “στεμένα” λόγω του αδύναμου ράμφους τους, ενώ ότι αφήσουν (κόκαλα και σκληρά κομμάτια δέρματος), έρχεται ν' αποτελείωσει ο γυπαετός. Οι περισσότερες φωλιές στην Ίδη, βρίσκονται στις νότιες πλαγιές, σ' απότομα και ψηλά βράχια με θέα το Αμάρι και την Πάνω Ρίζα, χρησιμοποιώντας τις βόρειες ομαλές πλαγιές του Μυλοπόταμου για ψάξιμο τροφής. Άλλα εκτός απ' τα μεγάλα νεκροφάγα πουλιά, ένα πλήθος ακόμη αρπακτικών, συμπληρώνει το ορνιθολογικό οδοιπορικό του Ψηλορείτη: χρυσαετοί (*Aquila chrysaetos*) που κυνηγούν πέρδικες στις πλαγιές, πετρίτες (*Falco peregrinus*), σπιζαετοί (*Hieraaetus fasciatus*), γερακίνες (*Buteo buteo*) και βραχοκιρκίνεζα (*Falco tinunculus*), όλα μπορούν να παρατηρηθούν διασχίζοντας την Ίδη.

Η πανίδα των υπολοίπων σπονδυλωτών, παρουσιάζει επίσης εξαιρετικό ενδιαφέρον. Στην περιοχή θα συναντήσουμε και τα τρία είδη των κρητικών αμφίβιων: τον πράσινο φρύνο (*Bufo viridis*), τον κρητικό δενδροβάτραχο (*Hyla arborea cretensis*) και τον κρητικό βάτραχο (*Rana cretensis*), όλα τα είδη των κρητικών ερπετών (σαμιαμίθια, σαύρες και τα τέσσερα είδη φιδιών του νησιού), καθώς και

τα περισσότερα θηλαστικά της Κρήτης. Μοναδική και θλιβερή απουσία από την ίδη αποτελεί το αγρίμι (*Capra aegagrus cretica*). Τα τελευταία άτομα του μοναδικού αυτού ζώου, εδώ κι αιώνες σύμβολου ανεξαρτησίας και περηφάνιας των Κρητών, εξοντώθηκαν από το βουνό με την εξάπλωση των πυροβόλων όπλων, στις δεκαετίες είκοσι με τριάντα του περασμένου αιώνα. Σήμερα οι μοναδικοί άγριοι πληθυσμοί του είδους, επιβιώνουν μόνο σε από-

κρημνες περιοχές της δυτικής Κρήτης, στα Λευκά όρη. Ακόμη, πολλές σπηλιές και βάραθρα της περιοχής, φιλοξενούν μεγάλες αποικίες από αυστηρά προστατευόμενα χειρόπτερα (νυχτερίδες), με ξεχωριστές τη σπηλιά των Έρφων στον πεδινό Μυλοπόταμο (φιλοξενεί αρκετές εκατοντάδες άτομα του είδους *Rhinolophus ferrumequinum*), τη σπηλιά του Καμηλάρη στην Τύλισο (με τέσσερα τουλάχιστον είδη σε πολύ μεγάλους πληθυσμούς), το “Χώνο” του Σάρκου στον Κρουσώνα (πέντε είδη δεκάδων ατόμων), το σπήλαιο των Καμαρών, και πολλά άλλα.

Μεταξύ των ασπόνδυλων, τα σαλιγκάρια, τα ισόποδα και αρκετές οικογένειες εδαφόβιων σκαθαριών παρουσιάζουν στενο-ενδημικές μορφές που εξαπλώνονται αποκλειστικά στον ορεινό όγκο της Ίδης. Για παράδειγμα, από την περιοχή Μυλοποτάμου είναι γνωστά τουλάχιστον 21 διαφορετικά είδη σαλιγκαριών, 17 απ' τα οποία είναι αποκλειστικά κρητικά ενδημικά ζώα. Ο γυμνοσάλια-

γκας *Deroceras minoicum* ζει μόνο σε μια πηγή του οροπεδίου της Νίδας (!), ενώ το τυφλό σκαθάρι *Duvalius mixanigri* και το μυριάποδο *Serradium sbordoni* είναι γνωστά μόνο από ορισμένα σπήλαια και βάραθρα του οροπεδίου.

Πρόσφατες μελέτες “θερμών” σημείων βιοποικιλότητας με βάση την ασπόνδυλη πανίδα της νότιας Ελλάδας, αναδεικνύουν την περιοχή του Μυλοποτάμου και τον ευρύτερο ορεινό όγκο του Ψηλορείτη στο δεύτερο σπουδαιότερο τέτοιο σημείο (με πρώτο τον Ταΰγετο) της νότιας Ελλάδας.

ΚΡΗΤΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ ΨΗΛΟΡΕΙΤΗ

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: View-Master

ΚΕΙΜΕΝΑ: ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΤΡΙΧΑΣ, ΜΑΝΟΛΗΣ ΑΒΡΑΜΑΚΗΣ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: ΑΚΟΜΜ - ΨΗΛΟΡΕΙΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ Α.Ε. Ο.Τ.Α., ΜΟΥΣΕΙΟ ΦΥΣΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΗΙ FIDELITY, VIEW - MASTER, ΕΙΡΗΝΗ ΚΛΑΔΟΥ, ΚΑΛΟΥΣΤ
ΠΑΡΑΚΑΜΙΑΝ, ΦΩΤΟ ΡΕΘΥΜΝΟ, ΑΡΧΕΙΟ ΔΗΜΩΝ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΔΡΑΣΗΣ
COPYRIGHT ΧΑΡΤΗ: MEDITERRANEO EDITIONS